

**XVII. ASIRDA GÜMÜŞHANE (CANCA) MADEN MUKATAASINA
DAİR BAZI BİLGİLER*****Dr. Bilgehan PAMUK******ÖZET**

Stratejik merkez olmasının yanı sıra iktisadî açıdan büyük önem taşımasından dolayı tarihi süreç içerisinde pek çok devletin mücadelesine sahne olan Gümüşhane, XV. yüzyılda Osmanlı idaresi altına girmişti. Osmanlı idaresi Gümüşhane üzerinde titizlikle durmuş ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniden yapılandırılmıştı. Nitekim bu oluşum içerisinde hem bölgenin hem de ülkenin ekonomisine ciddi katkısı olan Gümüşhane, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin "*en mücessem ve muazzam mukata'alarından*" birisi olarak tanımlanmıştı. Yetmiş kadar maden ocağının bulunduğu Gümüşhane, Anadolu'daki tek gümüş madeni konumuna sahipti. Ayrıca ihtiyaç duyulan bakır sikkelerin karşılandığı merkezlerdendi. İktisadi ehemmiyeti yanında özellikle seferler sırasında mevcut ihtiyaçların karşılanması için seferber edilen Gümüşhane mukataasının XVII. yüzyılda madenlerinin nitelikleri, madencilerin statüleri, mukataanın işletilmesi ve devletin sosyal ekonomik politikası, arşiv kayıtları esas alınarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Canca, Gümüşhane, Maden, Mukataa, İltizam, Emanet, Darphâne, Madenci

ABSTRACT

Gümüşhane, being at the centre of power struggles of a number of countries not only for its strategic importance but also economic significance throughout the history, went under the reign of Ottomans in 17th century. Paying attention on the city, Ottomans re-constructed it during the reign Süleyman the Magnificent. As a result of this in 17th century, Gümüşhane was described as "one of the most personified and greatest districts" of the Ottoman State for its valuable economic contributions both to reign and to the government. Hosting approximately 70 mines, Gümüşhane was the only province to have silver mine in Anatolia. It was one of the centers, which provided government copper coins. Besides their economic importance, the qualities of the mines which were used to meet the various needs especially during the campaigns, the

* Bu makale, 25-26 Mayıs 2005 tarihinde Trabzon'da düzenlenen *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğrt. Üyesi.

statutes of the miners, and the operation of the mines, the social and economic policies of the government are revealed in this study.

Key Words: Canca, Gümüşhane, Mine, *Mukataa*, *İltizam*, *Emanet*, Silver, Mint, Miner

Giriş

Doğu Karadeniz'deki Zigana dağları ile Gümüşhane dağlarını birbirinden ayıran dar bir vadi üzerinde bulunan Gümüşhane, bölgenin önemli geçiş noktalarından birisi olması ve iktisadî açıdan büyük önem taşıyan madenlerinden ötürü tarihî süreç içerisinde pek çok milletin mücadelesine sahne oldu.¹ Osmanlı idaresi altına girmeden önce Roma - Bizans, Müslüman Araplar, Selçuklular, İlhanlılar, Celayirliler, Eratnaoğulları, Kadı Burhaneddin, Karakoyunlular ve Akkoyunlular tarafından idare edildi.²

Altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin çıkarıldığı Gümüşhane'deki madenlerinin ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu konusunda kaynaklarda açık bilgiler olmamakla birlikte, XVII. yüzyılın seyyahlarından Evliya Çelebi, madenlerin Büyük İskender tarafından kurulduğunu ifade etmiştir.³ Gümüşhane'ye hâkim olan unsurların madenleri kullandıkları konusunda yeterli malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte özellikle Bizanslıların madenleri kullanmadıkları yönünde birtakım görüşler vardır.⁴ Bu konuya ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine işaret eden Köse, ticarî olduğu kadar askerî ehemmiyete sahip madenlerin kullanılmamasının mümkün olamayacağı belirtmiştir.⁵ Netice itibarıyla mevcut görüşler içerisinde Gümüşhane madenlerinin, Bizanslılar tarafından kullanılmadığı düşünülmektedir.⁶

¹ Metin Tuncel, "Gümüşhane", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA.) XIV*, s.273; Selahattin Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, s. 7-17.

² Tuncel, "Gümüşhane", s.273.

³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II*, İstanbul 1335, s.213.

⁴ Anthony Bryer, "The Question of Byzantine Mines in Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and The Mummy of Cheriana", *Peoples and Settlement in Anatolia and Caucasus 800-1900*, London 1988, XI, s.141-146; Fahrettin Kırzıoğlu, "Osmanlı "Tapu-Tahrir" ve "Mühimme" Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine "Hükümler" den Örnekler", *Geçmişten Günümüze Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara 1991, s.69.

⁵ Köse, konu ile ilgili olarak bölgedeki altın ve gümüş madenlerinin mevcut potansiyelin ihtiyacına kafı geldiğine ve bu nedenle yeni maden ocakları aramaya lüzum olmadığına işaret etmektedir., Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon 2002, s.292.

⁶ Tavsiyelerinden ötürü, Yrd. Doç. Dr. Selahattin Tozlu'ya teşekkür ederim.

Gümüşhane, Fatih Sultan Mehmed zamanında, 1479 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına girmişti. Ancak Gümüşhane ile ilgili ilk kayıtlar, Osmanlı idaresine girdikten yaklaşık yedi yıl sonra 1486'da tutulmuştu. Yeni ele geçirilen yerlerin idarî yapısı kadar gelir kaynaklarını belirlemek gayesiyle yapılan 1486 tarihli *Mufassal Timar* defterinde Gümüşhane; *karye-yi Palu Canca* imlasıyla kaydedilmişti. 1515 ile 1583 yıllarına ait kayıtlarda ise *karye-i Eski Canca* ve *karye-yi nefis-i Canca-yi Ma'den* isminde iki ayrı yerleşim birimi olarak yazılmıştı.⁷ Osmanlılar, Gümüşhane için *Canca* ismini kullanmışlardı.⁸ XVI. yüzyılın ilk yarısında Kanuni Sultan Süleyman zamanında doğuda yeni bir yapılanma içerisinde olan Osmanlılar, harap vaziyetteki yerlerin kalkınmasına gayret etmişlerdi.⁹ Bu yatırım hamlesinden yani imar ve iskân faaliyetlerinden Canca'da nasibini almıştı. Böylelikle hem bölge hem de ülke ekonomisi açısından fevkalade ehemmiyetli Gümüşhane madenlerinin daha verimli işletilmesi amaçlanmıştı. Nitekim gümüş yataklarına daha yakın mevkide Süleymaniye Cami ve çevresinde yeni yerleşim birimleri oluşturulmuştu.¹⁰

XVII. yüzyılda Osmanlı idaresi altında iken “*en mücessem ve muazzam mukata'alardan*” birisi olarak tanımlanan Canca hakkında ilgili dönem içerisinde herhangi bir araştırmaya tesadüf olunmamakla birlikte, XVI., XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki madenler hakkında birtakım çalışmalar mevcuttu.¹¹ XVII. asırda ülke ekonomisine ciddi katkıları olan Canca madenlerinin idaresi, işletilme usulleri, yöneticileri ve madencilerin statülerini belirlemeye çalışarak bu konudaki boşluğu doldurmak ve bir nebze olsa katkı sağlamak düşüncesi

⁷ Hanefi Bostan, *XV – XVI Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s.232.

⁸ Canca isminin *Canice-Çanıça-Çanıçe* şeklinde telaffuzları da bulunmaktadır., Kırzioğlu, “Osmanlı “Tapu-Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine “Hükümler” den Örnekler”, s.69–73; Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, s.20.

⁹ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classic Age 1300–1600*, London 1997, s.150; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, Ankara 1999, s.87–88.

¹⁰ Tuncel, “Gümüşhane”, s.274.

¹¹ Fahrettin Kırzioğlu, “Osmanlı “Tapu-Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine “Hükümler” den Örnekler”, *Geçmişten Günümüze Gümüşhane Sempozyumu (13–17 Haziran 1990)*, Ankara 1991, s.69–77; Selahattin Tozlu, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Kültür Vadisi Gümüşhane*, sy.5, İstanbul 1996, s.4–6; Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6–8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s.379–393; Mustafa Altunbay, 1780'de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3–5 Mayıs 2001)*, Trabzon 2002, s.279–287; Osman Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3–5 Mayıs 2001)*, Trabzon 2002, s.289–311.

ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki *Ahkâm defterleri*, *Mühimme defterleri*, *Muhasebe defterleri*, *Ruznamçe defterleri*, *Mukataa* defterlerinden elde edilen bilgiler, diğer kaynak eserlerden elde edilen veriler ile mukayese edilerek Canca Maden Mukataası hakkında birtakım bilgiler verilmiştir.

A. İdari Yapı:

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, XVI. yüzyılın sonlarında Gümüşhane'nin Erzurum defterdarının tasarrufunda olduğuna işaret etmişti. 1596 yılına ait bu bilgiden anlaşıldığı üzere Gümüşhane, Erzurum defterdarının denetiminde olup madene ait işler onun idaresindeydi.¹² Ancak yüzyılın başlarında Canca mukataası, Trabzon şehri gelirleri arasındaydı. İdarî anlamda *Gümüşhane Maden Mülhakatı* olarak adlandırılan birim, Trabzon eyaleti sınırları içerisinde yer aldığından dolayı bu eyalet kapsamında değerlendirilmişti.¹³ Ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru Abdülkadir Efendi'nin işaret ettiği Gümüşhane'den kastettiği Canca mı yoksa başka bir Gümüşhane mi olduğu sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu konuya açıklık getiren Tozlu, Canca'nın Trabzon'a ait olduğunu, Erzurum'a ait olan Gümüşhane'nin Ardanuç olduğu ifade etmiştir. Ancak XVII. yüzyıla ait arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Canca maden mukataasının, Erzurum'a bağlı olduğu görülmektedir.¹⁴ Netice itibarıyla Canca mukataasının XVI. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Trabzon'a ait olduğu ifade edilmekle birlikte XVII. yüzyıla ait arşiv

¹² Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil) II*, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, s.180.

¹³ Mustafa Altunbay, 1780'de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon 2002, s.279.

¹⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Maliyeden Müdevver Defter (MAD.) 7589 s.21; BOA. MAD. 3458 s.17,47; BOA. MAD. 2742 s.150; BOA. MAD. 5568, s.190; BOA. MAD. 7343, s.11,18-19; BOA. MAD. 3779, s.2; BOA. MAD. 4383, s.26, 114, 186; BOA. MAD. 4402, s.100; BOA. MAD. 657, s.179; BOA. MAD. 1423, s.10; BOA. Kamil Kepeci (KK.) Büyük Ruznamçe Kalemi (BRK.) 1926, s.2-11; "Erzurum eyâletine tabi 'Ma'den-i Canca Mukata'ası tevâbi' ile bin yetmiş üç muharrem guresinden bir sene tamamına değin senevi mâlî on sekiz yük seksan altı bin akça olmak üzere hâla Azak kurbunda müceddeden binâ olınan kal'alar neferâtı mevâcibi ve zahire bahâları için ocaklık olmak şartıyla Ahmed nâm kimesneye deruhde ve berât virülüüb....", BOA. MAD. 6269 s.171; ".... bilfiil Erzurum defterdârı olan Mehmed dame ikbalihu bundan âkdem kendüye Erzurum defterdârlığı sadaka ve inâyet oldıkda Canca ve tevâbi' mukata'a senede yigirmi yedi yük akça da olub dört yük akça ziyâde ile 'ademlerinden ( ) nâm kimesne emin ve kendüsi ber-vech kefâlet-nâzir ve kabz-ı mâl olub....", BOA. MAD. 7589, s.75; "Erzurum aklâmına tâbi 'ma'den-i Canca ve iskele-yi Trabzon ve ihtisâb-i Erzurum mukata'ası ve tevâbi aklâmları ve cizye-yi gebran ve sâir Erzurum ve Batum mizan-i harir ve Tokat tevâbi aklâmı Erzurum kullarının mevâciblerine bedel ber vech-i ocaklık ta'yîn olınmakla kimesne dâhl ve taaruz eylememesi hususu fi 25 Rebiyülevvel sene 1020", BOA. MAD. 3260, s.129.*

kayıtlarından anlaşıldığı üzere bu yüzyılda Erzurum defterdarlığının idaresindeydi.

B. İşletilme Usulleri:

Osmanlı idaresi; özellikle büyük orduların teşkili, idamesi ve uzak mesafeli savaşlardaki yüksek maliyeti nedeniyle muazzam miktarlarda nakit paraya ihtiyaç duymuştur. Bunun için hazinenin önemli gelir kaynaklarından altın ve gümüş madenlerinin düzenli bir şekilde işleyebilmesine olabildiğince ihtimam göstermiştir.¹⁵ Bu gaye ile coğrafi sınırları, vergi tür ve miktarları belirlenmiş hazineye ait önemli gelir kaynakları mukataa olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Mukataa, hazineye gelir temin eden bir müesseseydi. Konusu; maden ocağı, tuzla, darphâne, dalyan gibi gerçek bir işletmenin tasarruf hakkı veya gümrük, ispençe gibi bazı resim ve vergilerin tahsili olabilirdi. Hazinenin gelir kalemlerinden ibaret olan bazı mukataalar, muayyen zamanlarda artırma ile satılırdı. Mukataaları, devlet muhasebesi dilinde, tahvil denen, umumiyetle üç yıllık bir süre ile işletmek ve istismar etmek hakkını alan kimselere âmil veya mültezim denir, tahvil aynı zamanda mukataaya zikredilen süre içinde tasarrufu da ifade ederdi.¹⁷

Osmanlılar, gelir kaynaklarına ait vergilendirme prensibini temelde iki usul çerçevesinde gerçekleştirmişlerdi. Hemen her devlette görüldüğü üzere maaşlı memur kadroları ile vergilendirme yapılabildiği gibi özel müteşebbislere belirli şartlar dahilinde vergi toplama işi devredilebilmişti.¹⁸ Malî ihtiyaçlar açısından vazgeçilmez bir metot olarak benzeri iktisadî şartlar içindeki bütün devletlerde az veya çok değişik şekilleri ile uygulanan iltizam usulü, Osmanlı Devleti'nde de kuruluşu takip eden yüzyıl içinde ortaya çıkmıştı. İltizam uygulaması, timar sistemi ile bir bütünü meydana getirerek birbirini tamamladığı gibi aynı zamanda çatışan iki temel unsur olarak yan yana var olmuştu. İltizam usulünün oluşmasındaki temel faktör, devletin artan masraflarını karşılamak gayesiyle vergi haklarını süratle nakdî mekanizmasının içine katmak zaruretiydi.¹⁹

¹⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, İstanbul 2002, s.96–97.

¹⁶ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914*, İstanbul 1993, s.127.

¹⁷ Halil Sahillioğlu, “Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası c. XXIII sayı. 1–2*, İstanbul 1962–1963, s.146.

¹⁸ Mehmet Genç, İltizam, *DİA XXII*, s.154.

¹⁹ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s.102.

Altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin çıkarıldığı Gümüşhane, Osmanlıların özen gösterdiği yerlerdendi. Hazinesinin gelir kalemi olarak teşekkül ettirilen Canca maden mukataasının yıllık geliri 1515 ve 1520 yıllarında 20000 akçe iken 1572’de 120000 akçeye ulaşmıştı.²⁰ Osmanlılar için cazip bir gelir kaynağı teşkil eden Canca mukataası kimi zaman emanet (*ber vech-i emânet*) kimi zaman da iltizam (*ber vech-i iltizâm*) olarak işletilmişti. XVII. yüzyılda değişen koşullar çerçevesinde, timar sisteminden iltizam sistemine geçiş ile, Canca maden mukataası genelde iltizam olarak tahsis edilmişti. 1615–1616 yıllarına ait muhasebe kayıtlarında; Torul, Kovanis ve Yağmur Deresi kazalarına ait cizye vergileri ile toplam 2500000 akçe geliri olan maden mukataası, emanet olarak Eyyüb Ali Bey adında bir emin tarafından idare edilmekteydi.²¹ 1617’de oldukça ilginç bir manzara ile karşılaşılmaktadır. Mukataa, bu tarihte hem emanet olarak hem de iltizam olarak tasarruf edilmişti.²² 19 Nisanda iltizam olarak tasarruf edilen mukataa için hazineye 300000 akçe verilmişti. Yaklaşık elli gün sonra emanet olarak İbrahim Bey’e verilen mukataanın 8 Haziran ile 19 Haziran arasında 101031 akçe gelirin olduğu kaydedilmişti.²³

Osmanlı idaresince tercih edilen iltizam; rekabete açık, müzayede ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre karı ve zararı kendinde kalmak üzere bir kefil gösterilmek koşuluyla mukataanın tasarruf hakkının verilmesiydi. Artan masrafların karşılanması açısından emaneten işletilmesinden ise iltizam olarak işletilmesi daha avantajlı bir durumdu.²⁴ 1622 yılında Canca maden mukataasının nazırı Erzurum defterdarı Mehmed’in yakınlarından Zülfikar, defterdarın kefilliği ile mukataanın iltizam hakkını almıştı. Zülfikar, Canca ve tevabi mukataasını için yapılan müzayede esnasında yıllık 27 yük (2700000 akçe) olan iltizam bedelini dört yük (400000 akçe) artırarak otuz bir yük akçeye (3100000) çıkartmış ve beş yükünü (500000 akçe) peşinat olarak vermeyi önermişti. İltizam uygulaması gereğince, mukataanın tasarrufu Zülfikar’a bırakılmıştı. Ancak Canca kasabasının ayan ve eşrafı, darphâne ile madende çalışan ustalar ve işçiler hep birlikte yeni mültezimlerden ötürü itirazda bulunmuşlardı. Zülfikar ve Defterdar Mehmed Paşa’nın idaresinden memnun olmayan ahali, mukataanın iltizam hakkının başka birisine verilmesi için meseleyi Divan-ı hümayûna taşımışlardı. 26 Mayıs 1622’de Divan-ı hümayûna arza çıkılmış ve mukataa ile ilgili olarak hükümete yeni teklifler sunulmuştu.

²⁰ Bostan, *XV – XVI Asırlarda Trabzon Sancağı*, s.448–449.

²¹ *BOA. MAD. 5568*, s.190.

²² *BOA. MAD. 7343*, s.11.

²³ *BOA. MAD. 7343*, s.18–19.

²⁴ Genç, “İltizam”, s.154–155.

Buna göre; 31 yük olan mukataanın değeri iki yük daha artırılmıştı. Böylelikle Sanos, mukataanın mültezimi olmuştu.²⁵

30 Eylül 1622 tarihli nişan-i şerif, defterdar Mehmed Efendi ile Zülfikar Bey'in Canca mukataasının mültezimi oldukları için hazırlanmıştı. Belgede *ber-vech-i iltizâm emin olan Sanos nâm zimmî deyn ile olmakla iki yük akça ziyâde ile kabul idüb minvâl-ı meşrûh üzre cümle ihracât ve mevâcib-i kadîmesinden ma'ada senede otuz üç yük akçaya deruhde olunub meblağ-ı mezbûrde yine dört yük akçasını Erzurum kullarının mevâciblerine virüb ma'adasını ber-vech-i nâkd âsitâne-yi sa'âdete dâhil ve hazine eylemek üzre fermân olunmakda berât-i şerif verilmiş* denilerek önceki rekabet ima edildiği gibi mukataanın Sanos'un tasarrufunda olduğuna da değinilmişti.²⁶ Ancak *hâlâ zikr olunan mukata'a yedi yük akça ziyâdesiyle defterdâr-ı müşarünileyh deruhde olunmak fermân olunub cümle mukata'anın mâlî senede ihracât ve mevâcibât ve mesarifâtından ma'ada kırk yük akçaya tahmin olunub deruhde olunmuşdur* denilerek mukataanın defterdar Mehmed Efendi ve Zülfikar'ın idaresine geçtiği açıkça beyan edilmişti.²⁷ Sonuç olarak iltizamlık için yapılan rekabetin neticesinde 2700000 akçe olan mukataanın değeri, 4000000 akçeye çıkmıştı.

İltizam işlemi sırasında adaylardan gelen teklifler de mültezimlik hakkının alınmasında etkili olmuştu. Canca mukataası, *iltizam-ı sabıkına zarar gelmemek üzre ihyâ ve âbâdân etmek şartıyla* verilmişti.²⁸ Gelir durumunda herhangi bir düşüş olmadan mültezim tarafından onarım yapılacağı taahhüdü üzerine mukataanın iltizam hakkı Hacı Bey'e havale olunmuştu. Ancak 1635'deki Revan seferinde Hacı Bey'in sözüne sadık olmadığı anlaşılmış ve hemen anlaşma feshedilmişti. Mukataa, aynı yılın haziran ayında Sanos'a yıllık 30000 kuruş/2400000²⁹ akçeye verilmişti.³⁰

Sanos, bu oldu-bitti karşısında, kendi lehine birtakım tavizler koparabilmek hevesiyle bir adamını seferden dönen ve Diyarbakır'da bulunan

²⁵ “ .... dört yük akça ziyâdesinden ma'ada iki yük akça dahi ziyâdesiyle cem'an otuz üç yük akçayı mezkûr Sanos zimmî kabul eylemekle deruhde olunması her vechile cânib-i mirîdir ahâli-i ma'dene evlâ ve enfa'dır ahvâlî vuku' üzre 'arz ediyor deyü ilhâh itdürdiklerin ilâm eylemeğin imdi husus-ı mezbûr bin otuz bir recebin on beşinci günü 'arz olındıkda senesi otuz dört(üç) yük akçaya olub her altı ayda bir kiste'l-yevm mucibince lazım gelen irsâliyesini asitâne-yi sa'adet hazinesine irsâliye idüb ve mahsûl-ı mukata'ât zâyî ve telef olmamak için berâtı ihrâc idinceye değin kemâken mezkûr Sanos zimmî yed-i zabt ve tasarruf itdirile deyü maliyeden emr-i şerif yazılmak için tezkire virildi...”, BOA. MAD. 7589, s.21.

²⁶ BOA. MAD. 7589, s.75.

²⁷ BOA. MAD. 7589 s.75.

²⁸ BOA. MAD. 3458, s.17.

²⁹ 1 kuruş 80 akçe, BOA. MAD. 4383, s.26.

³⁰ BOA. MAD. 3458, s.17.

ordugâha göndermişti. Sanos, Canca mukataası için verdiği yeni teklifte fiyatı oldukça düşürmüştü. Üç yıl geçerli olacak anlaşma için ilk yıl 20000 kuruş (1600000 akçe), ikinci yıl 22000 kuruş (1760000 akçe) ve üçüncü yıl 28.000 kuruş (2240000 akçe) ödemeyi önermişti.³¹ Sanos, 1622’de girdiği rekabetin neticesinde mukataayı yaklaşık % 22’lik bir artış ile elde edebilmişti. 1635’te ise Hacı Bey’in işletme hakkının feshedilmesinden istifade etmeyi arzulayan Sanos, mukataanın normal değerinden yaklaşık % 22’lik bir indirim ile teklifte bulunmuştu. Ancak Osmanlı idaresi, fiskanalist yaklaşım içerisinde olduğundan Sanos’un teklifini kabul etmemişti. Üç yıl süresince geçerli olacak iltizam anlaşması için ilk yıl 25000 kuruş (2000000 akçe), ikinci yıl 30000 kuruş (2400000 akçe) ve üçüncü yıl ise 35000 kuruş (2800000 akçe) olmak üzere 90000 kuruş (7200000 akçe) ödenmesine karar verilmişti.³² Sanos’un anlaşmaya sadık kaldığı anlaşılmaktadır. 1045(1635) ile 1047(1637) yılları arasında 25000–30000–35000 kuruş ödemeyi kabul eden Sanos, 3677907 akçeyi de hazineye peşin olarak ödemişti.³³

Canca maden mukataası ister iltizam olarak isterse emanet olarak tasarruf edilsin elde edilen gelirleri genelde hazineye gönderilirdi. Bu hususla ilgili bir kayıta; *vâki olan mahsûlât zabt ve rabt ve zamanyla lazım gelen irsaliyesi teslim-i hazine*³⁴ duruma açıklık getirmektedir. Ancak doğu bölgelerindeki mukataa gelirleri doğrudan hazineye dâhil etmek yerine *adem-i merkeziyetçi* bir tutum izlenerek mevcut masraflara tahsis edilmiş ve böylelikle muhtemel bir para sıkıntısının önüne geçilmeye çalışılmıştı.³⁵ Keza 1623 yılında Erzurum kalesinde askerlerin maaşları için Canca mukataası gelirleri tayin edilmişti.³⁶ 1635’de Revan kalesindeki askerlerin maaşlarının yarısı Erzurum gümrüğünden yarısı da Canca mukataasından karşılanmıştı.³⁷ 1662’de Azak nehri

³¹ BOA. MAD. 3458, s.47.

³² BOA. MAD. 3458, s.47.

³³ BOA. MAD. 4383, s.114.

³⁴ BOA. MAD. 3458 s.17.

³⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, s.104.

³⁶ “... müstahak olduğumuz mevâciblerimizi her üç ayda Erzurum divanında cümle kullarda mukaddem veregelmişler iken ulûfemize ta’yîn olunan Canca mukata’ası ...”, BOA. MAD. 7589, s.20.

³⁷ “.... Revan kala’sı muhafazasında olan dergâh-ı mu’allam yeniçerilerinin Erzurum gümrüğü ile Canca ma’den mukata’atı mâlına bin kırk beş senesinde müstahak oldukları dört kıst mevâcibleri masar recce reşen lezez nıfsı Erzurum gümrüğüne ve nıfsı Canca ma’denine salyâne olunub...” , BOA. MAD. 3458 s.17.

yakınlarında inşa edilen kaledeki askerlerin maaşları ile zahire masrafları için Canca mukataası tahsis edilmişti.³⁸

C. Bağlı Mukataalar:

Canca mukataasını gümüş çıkan madenleri ihtiva etmesine karşın zaman zaman arşiv kayıtlarında yer alan *Canca ve tevabi mukata'ası* ibaresinden mukataaya ait başka kaynakların olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı malî yapısında mukataa; tek bir kalemde oluşabildiği gibi birden fazla kalemde de teşekkül edebilmekteydi.³⁹ Ancak Canca mukataasına bağlı öğelerin neler oldukları konusunda açık ifadelere tesadüf olunmamakla birlikte işlevini sürdürdüğü müddetçe Canca darphânesinin mukataaya ait kalemlerden olduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin resmî para birimi akçe, ilk dönemlerden itibaren maden ocaklarının yakınlarında tesis edilen darphânelerde basılmıştır.⁴⁰ Ulaşım imkânlarının güçlüğünden altın haricindeki gümüş ve bakır para imali için taşradaki darphâneler, piyasanın ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır.⁴¹ Anadolu'nun ihtiyacı olan paralar, gümüş madenlerine yakın tek darphâne konumundaki Canca'dan temin edilmişti.⁴² Canca'daki darphâne Osmanlılardan önce de para basımı gerçekleştirilmişti. Osmanlı hâkimiyeti altında da işlevini sürdüren Canca darphânesi, bilhassa doğu bölgelerindeki piyasanın para ihtiyacını karşılayan önemli bir müesseseydi. XVI. yüzyılda para basımının gerçekleştiği darphâne, XVII. yüzyılın başlarında fonksiyonunu devam ettirmişti.

9 Nisan 1611 tarihli kayıttaki; *Gümüştanede kat' olunan akça nakısû'l-vezn ve kem-iyâr olub fermân-ı padişahîye mugayyer ve muhâlif on altı ve on yedi bir dirhem gelerek kat' olındıkları ziyâde mihnet ve müşevveş olub te'âmül-i nâs münakid'a olmuştur sikke-i padişahî tashihi cümleden*

³⁸ "... Erzurum eyâletine tabi' Ma'den-i Canca Mukata'ası tevâbi ile bin yetmiş üç muharrem guresinden bir sene tamamına değin senevî mâlî on sekiz yük seksan altı bin akça olmak üzere hala Azak kurbunda müceddeden bina olunan kal'alar neferâtı mevâcibi ve zahire bahâları için ocaklık olmak şartıyla Ahmed nâm kimesneye deruhde ve berât virülüb...", BOA. MAD. 6269 s.171.

³⁹ Sahillioğlu, "XV. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Darbhâne Mukataaları", s.148; XVII. yüzyılda Erzurum Gümrük Mukataası; İhtisab, Kassabiye, Darbhâne, Boyahâne, Beytü'l-mâl-ı 'Amme ve Hassa, Ardanuç Madeni gibi kendisine bağlı ikinci derece mukataalardan oluşmuştu. Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri*, Doktora Tezi: Atatürk Üniversitesi, 2002, s.200.

⁴⁰ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı III*, Ankara 1999, s.312.

⁴¹ Halil Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihinde Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)*, ODTÜ. *Gelişme Dergisi*, 1978 *İktisat Tarihi Özel Sayısı*, Ankara 1979, 3-4.

⁴² Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s.98.

ehemmiyedir şeklindeki ifadeden para basımının devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴³ 1617 yılına ait muhasebe defterinde; Canca mukataası ile birlikte zikredilen Canca darphânesi, 19 Nisan 1617’de Abrik(?) isminde bir Gayr-i Müslim tarafından iltizam olarak tasarruf edilmiş iken daha sonra aynı yıl içerisinde 8 Haziran’da dergâh-ı alî sipahilerinden İbrahim Bey adındaki emin tarafından idare edilmişti.⁴⁴ 25 Haziran 1622’de Canca kasabası ahalisi ile darphânede çalışan ustalar ve işçiler hep birlikte Erzurum eyalet divanına gelerek defterdardan memnuniyetsizlikleri ifade etmişlerdi.⁴⁵ Darphanedeki ustaların varlığı, darphânenin işler bir durumda olduğu göstermektedir. 1634–1635 ve 1647 yıllarına ait muhasebe ve mukataa defterlerinde darphâne, Canca maden mukataası ile birlikte anılmıştır.⁴⁶ Ancak yüzyılın ortalarına doğru Canca’ya gelen Evliya Çelebi, Emin mahallesindeki darphânenin çalışmaz bir halde olduğuna değinmiştir.⁴⁷

XVII. yüzyılın ortalarından itibaren darphâne işlevselliğini kaybetmiştir. İlerleyen yıllara ait kayıtlarda artık darphâne ismi zikredilmemektedir. Tabii ki Canca darphânesinin atıl duruma düşmesinin birtakım nedenleri olduğu kuşkusuzdur. Özellikle Amerikan gümüşlerinin Osmanlı piyasasına girmesiyle birlikte darphâneler için lüzumlu madenlerin tedarik edilememesi üzerine ayarı düşük paralar basılmıştı. Ve böylelikle belli başlı merkezlerin dışındaki darphâneler kapatılmıştı.⁴⁸ Dolayısıyla Canca darphânesinde bu süreç içerisinde kapatılmış olmalıdır. Nitekim 1611’de “... herkes istediği yerlerde akça kat’ itmekle sikke-i sultanî mihnet ve müşevveş olmuştur akça züyuf ve nakısû’l- vezn ve kem-iyâr olduğuna sebeb bu olmuştur...” denilerek Canca darphânesinde ayarı bozuk paraların basıldığı belirtilmişti.⁴⁹

D. Yöneticiler (Eminler-Mültezimler):

Canca maden mukataası devrin şartları içerisinde bazen emanet bazen de iltizam olarak havale edilmiştir. Mukataayı emanet olarak işletene emin,

⁴³ BOA. MAD. 3260, s.82.

⁴⁴ BOA. MAD. 7343, s.11,18–19.

⁴⁵ BOA. MAD. 7589, s.21.

⁴⁶ BOA. MAD. 4383, s.186; BOA. MAD. 4402, s.100; “An mâl-ı mukata’a -ı Gümrük-i Harir-i Erzurum ma’a tevâbiha darû’d-dârb ve Ma’den-i Canca ve mukata’a- ı ma’den-i Ardanuç”, BOA. MAD. 3779, s.2.

⁴⁷ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi II*, s.213; Günümüzde Hacıemin adıyla anılan yer Yeşildere köyünün karşısında ve Trabzon-Gümüşhane anayolunun üzerinde, Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, s.21.

⁴⁸ Halil Sahillioğlu, Darphâne, *DİA VIII*, s.502.

⁴⁹ BOA. MAD. 3260, s.2,4.

iltizam olarak alana ise mültezim ya da nazır denilmiştir. İster emin olsun isterse mültezim olsun mukataayı idare edecek olanlarda aranan temel özelliklerden birisi; herkes tarafından kabul gören bir kişi olmasıydı.⁵⁰ Özellikle madenciler açısından *ahalî-yi madene evlâ ve enfa* ' olması dikkat edilen hususlardandı.⁵¹

Mukataanın yöneticileri, *mâl-ı mirî tahsilinde küll-i vukûf ve şuûri olmakla* yükümlüydüler.⁵² Ancak bu hususun mültezimlerden ziyade emanet olarak madeni idare edenler için geçerli olması kuvvetle muhtemeldir. Zira mukataa zarar etse dahi mültezim bunu karşılamakla mükellef olduğundan ister istemez mâl-ı mirînin tahsiline vakıf olmak zorundaydı. Canca mukataasını idare edenler, maden ile ilgili işlere de vukuftular. Madenlerden cevherlerin çıkarılması, muhafaza edilmesi, kapılarının mühürlenmesi, çıkarılan gümüş miktarının tespit edilmesi ve bunların yazılı olarak ilgili makama bildirmesi gibi vazifeler yükümlülükleri arasındaydı.⁵³

Mültezimin hukuki statüsü ve yetkileri belirlenmiştir. .... *berât ihrâc itdirinceye zabt ve tasarruf idüb âhardan bir ferd dâhl ve ta'arruz eylemeye ve ma'den-i mezbûre re'âyâsına hilâf-i şer' ve kanûn te'addi ve tecâvüz olunmayub cizye-yi şer'îyye ve rûsûm-ı sâire her ne ise kanûn üzre aldurub ve ma'den hidmetine ta'yîn olunan re'âyâdan hidmetlerinde nezâret edenleri görüb noksanları humayet olınmakla ma'den halî kalmasından ta'likde ihzâr eylesin* denilerek yetkilerinin neler olduğunun altı çizilmiştir.⁵⁴

Canca mukataası ihale neticesinde havale edildikten sonra mültezimin tasarruf yetkisi mutlaktı. Nitekim mültezim ile ilgili olarak; *mukata'a-yı mezbûr tevâbi' ve levâhikiyle zabt ve tasarruf eylemesi ve ma'den-i mezbûrde cümle küttâb ve huddâm diledüğü kimesneleri istihdâm itdürsin hâricden kimesneyi müdâhale itdilmeye ve ma'den-i mezbûr hidmetinde nezâret üzre olub kendü hallerine komayub işletdirmeye ihmâl itdirilir ise men mirîleri kendilerinden taleb ve tahsil olına mukata'a-yı mezbûrenin bir sene de küllî ve cüzî hukuk ve rûsum bi-hesab'ü-ş-şer' ve'l-kanun 'ahz ve kabz eyleye*⁵⁵ şeklindeki ibareden

⁵⁰ “.... bir makbûl kimesne üzerinde emin ta'yîn oluna....”, BOA. MAD. 2765 s.167.

⁵¹ BOA. MAD. 7589, s.21.

⁵² BOA. MAD. 2765, s.167.

⁵³ “.... Gümüşhane ma'denlerinde kadîmü'l-eyyâmdan mağaralardan ihrâc olunan cevher müfettiş ve emin ma'rifetleri ile birkaç yerde mahzenlere konulub kapuların müfettiş ve emine mührleyüb ve cevher çıkan mağaraların dahi kapuları kimesne sirka itmesün deyü muhkem sedd olunub tamam-ı mahzenler mîmlü oldukdan sonra müfettiş ve emin üzerlerine varub çaşni tutub her sepetden kaç dirhem gümüş hâsıl olduğu sicill olunub badehu mahzenlerde olan cevher kaçır kese kaç sepede düşerse defter ve huccet olub....”, BOA. MAD. 3260, s.4.

⁵⁴ BOA. MAD. 3458, s.47.

⁵⁵ BOA. MAD. 6269 s.171.

yetkisi açıkça anlaşılmaktadır. Nazır, personel seçiminde tam yetkili olup istediği kimseye görev verebilmekte ve buna kimse müdahale edememekteydi. Çalışma veriminden memnun olunmayan personelin uzaklaştırılması ve mevcut zararın tahsil edilmesi yanı sıra kanun hükmünce ödenmesi gereken bir takım mükellefiyetlerin alınması da mültezim tarafından gerçekleştirilmekteydi.

Mukataanın emanet olarak işletildiği zamanlarda eminin yetkilerinin mülteziminki kadar geniş olmadığı düşünülmektedir. Nitekim Girit seferi ile meşgul olduğu 1666 ile 1667 yılları arasında emanet olarak işletilen mukataanın katibi, madenci-başısı ve sarrafi Hanya'da bulunan Vezir-i azam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından tayin edilmişti.⁵⁶ Elbette ki göreve getirilen personelin işe vakıf olmasına özen gösterilmiş hatta yeterli olmayanlar görevlerinden uzaklaştırılmışlardı.⁵⁷ Eminler konusunda belirtilmesi gereken bir diğer husus ise tıpkı mültezimler gibi ahalinin kanun hükmünce ödemesi gereken cizye gibi sair bir takım mükellefiyetleri tahsil etmeleridir.⁵⁸

E. Madenciler:

Canca maden mukataası kapsamında değerlendirilen bir diğer konu ise madencilerdi. İster emanet olarak işletilsin isterse iltizam olarak tahsis edilsin değişmeyen unsur, *madenciyan* taifesiydi. Osmanlı idaresinin tesisi ile birlikte şenlendirilmeye çalışılan bölgede maden hizmetindeki ahali, hizmetleri karşılığında birtakım mükellefiyetlerden muaf tutulmuşlardı. Maden ocakları için gerekli odun ve kömürü temin edenlerin yanında cevherlerin çıkarılması, işlenmesi ve nakledilmesi madenci olarak tanımlanmış olan kaza halkı tarafından gerçekleştirilmişti. Madenlerin işletilmesinde hizmet veren madenciler hakkında ilgili dönemde; *kaza-yı mezbûre ahalisi kadîmden Canca ma'deninde demürçi ve kömürçi ve tomrukçı olub ma'den hizmetinde olmakla hizmetleri mukabelesinde avâriz-ı divanîyeden ve nüzûldan ve tekâlîf-i 'örfiyenin cümlesinden mu'âf ve müsellemler olub minba'd beylerbeyiler tarafından subaşılar ve voyvodalar ehl-i 'örf tâifesi bir nesne taleb ve teklif*

⁵⁶ BOA. MAD. 2742 s.41, 177; "... Erzurum eyâletinde vaki' ma'den-i Canca mukata'ası sarrafi olan Lefteres nâm zimmî ordu-yı hümayûnuma 'arz-ı hâl idüb zikr olunan sarraflık berât-ı alişân ile üzerinde olub lakîn bu bâbda olan berât-ı alişân sarraf olmakla sabıka berât-ı alişân ricâ eylemekle ordu-yı hümayûnum hazinesinde mahfûz olan Baş muhasebe defterlerine nazar olındıkda sarraflık-ı merkûm bin yetmiş üç recebin on altıncı gününde emin olanlar istihdâm ider ise zabt itdürüle....", BOA. MAD. 2742 s.150.

⁵⁷ "... Ahmedin ale'l-kitâbette mehareti olmamakla mirîye ve fukaraya gadrdir deyü kitâbet ulûfesine Ahmed mutasarrıf olub sâir avaidi ile mezbûr Hüseyin kâtib olmak üzere bin yetmiş bir ramazan-ı şerîfinin yigirimi sekizinci günü tarihli murh suret-i ru'us-i hümayûnla berât-i şerîf virilmek der kenâr oldıkda mucibince 'amel olunmak....", BOA. MAD. 2742 s.41.

⁵⁸ "... kadîmden bu ana değîn viregeldikleri tekâlîfleri ne mahalde eda itdürülür ise olı gelen 'adet ve kanûn üzere defter mucibince virüb kanûn-ı kadîm deftere muhâlîf kimesneye ta'allül ve nizâ itdürmeyesin....", BOA. MAD. 22300 s.9.

eylememek için selâtin-i maziyyeden ellerinde mukayyed evâmir-i şerîfe varken ibaresine tesadüf olunmuştur.⁵⁹ 1616 yılında verilen hükümden anlaşıldığı üzere madenci reaya, hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye kapsamındaki vergilerden muaf tutuldukları gibi sair tekliflerin olmaması da sıkı sıkıya tembih edilmişti.

Osmanlı idaresi madenlerdeki üretimin azalmaması için elinden gelen bütün gayreti ortaya koymuştur. Bu bağlamda madenlerin yakınlarından kervan ve yolcu kabilelerinin geçmesine müsaade edilmemiş ve eşkıya yaklaştırılmamıştı. Özellikle Şark seferlerine çıkan serdarlara, Gümüşhane'ye uğramamaları emredilmişti.⁶⁰ Ne kadar dikkat edilse de madenci taifesi birtakım sorunlar yaşamıştır. Başta eminler ve mültezimler olmak üzere zaman zaman resmi görevlilerle de ciddi problemler meydana gelmişti. 1616 yılında Şark seferlerinden kaynaklanan otorite boşluğundan istifade eden beylerbeyi subaşı ve voyvodaları, Canca madeninde hizmet edenlerden gayr-i meşru birtakım vergi tahsilinde bulunmuşlarsa da hükümet hemen olaya müdahale etmişti.⁶¹ 1623'te madenciler ile mültezimin arasında ciddi sorunlar yaşamıştı. Madencilere karşı sert bir tutum takınan mültezim, madencilerin bazısının ölmesine ve bazısının da madenleri terk ederek kaçmalarına sebep olmuştu. Olayların giderek daha vahim bir sonuç alması üzerine merkezi yönetim mültezimi değiştirmişti.⁶² 1645'te madenciler, bizzat Divan-ı hümayûna müracaat etmişlerdi. Mevcut emin ile ilgili olarak *zulm ve te'addisinden takatımız kalmadı bu minvâl üzre kalur ise perakende ve perişan olmamız mukarrerdir bir makbûl kimesne üzerinde emin ta'yîn olına* diyerek isteklerini ifade etmişlerdi. Mukataanın zarar etmesi arzu edilmediğinden görevini suiistimal eden emin azledilmişti.⁶³

Madencilerin mağduriyet yaşadıkları bir diğer husus ise madenlerden çıkarılan cevherin taksiminden kaynaklanmaktaydı. Canca'da çıkarılan bakır ve gümüş madenlerin 1/7'i veya 1/10'ü devletin hakkı olup kalan kısım ise madenciler tarafından satılmaktaydı. Kaide belirlenmesine karşılık bazen hukukuna aykırı davranışlar sergilemişti. 1656 yılında emin, karhanede kaynatılan bakırlardan alışılmışın dışında fazla tahsilâta bulunmuştu.⁶⁴ 1666'daki hadise daha farklı bir boyutta idi. Tarnik Kaban(?) adındaki madenci bir zimmî haksızlığa uğradığını iddia etmişti. Tarnik'in iddiasına göre, emin

⁵⁹ BOA. Mühimme Defteri (MM.)LXXXII s.62.

⁶⁰ Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", s.294.

⁶¹ BOA. MM.LXXXII, s.62.

⁶² BOA. MAD. 7589, s.21.

⁶³ BOA. MAD. 2765, s.167.

⁶⁴ BOA. MAD. 22300 s.9.

hiçbir kusuru yok iken kendisinden bin yüz kuruş almıştı. Erzurum beylerbeyi ve Torul kadısına hitaben yazılan hükümde, Tarnik'in gerçekten haksızlığa uğradığının araştırılarak mağduriyetin bir an önce giderilmesi istenmişti.⁶⁵

Canca'daki madenciler dışarıdan müdahaleler ile zaman zaman problem yaşadıkları gibi bazen de kendileri soruna neden olmuşlardı. *Ma'den-i mezbûre re'âyâsı kadîmü'l-eyyâmdan ihrâc eyledikleri gümüş ve bakırın súb-ı mirîsi alındıktan sonra kalan bakır ve gümüşü âhere fûruht olmamak için*⁶⁶ denilerek madenci reyanın çıkarılan madenlerin súb-ı mirîsi yani 1/7'sini devlete vermesi ve kalan kısmı başkalarına satmaması açıkça belirtilmişti. Merkezi idare tarafından belirlenen bu kaideye aykırı davranışların sergilendiği anlaşılmaktadır. 1665 yılında yazılan hükümlerde; gümüş ve bakırdan devletin hakkı alındıktan sonra kalanların başkalarına satılmayarak eskiden olduğu gibi emine satılması hususunda kesin talimatlar verilmişti.⁶⁷

Sonuç

XVII. yüzyılda Gümüşhane-Canca; “*en mücessem ve muazzam mukataalardan*” birisi olarak tanımlanmıştır. Altın, gümüş ve bakır ihtiyacının karşılandığı merkezlerden olan Gümüşhane mukataasının düzenli bir şekilde işlemesine azami ölçüde dikkat edilmiştir. Özellikle devrin arşiv kayıtlarından hükümetin takındığı hassas tavır açıkça görülmektedir. Gümüşhane ile ilgili konularda Trabzon'daki idarecilerin etkin olmuşsa da malî meselelerde Erzurum defterdarının aktif olduğu gözden kaçmaktadır. Dönemin koşulları gereğince mukataa, kimi zaman emanet olarak kimi zamanda iltizam olarak işletilmişse de artan masrafların karşılaması için vergi haklarını süratle nakdî çevrilmesinden ötürü iltizam uygulamasının tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte sıkıntılı zamanlarda iltizam yerine emanet uygulaması yeğlenmiştir. İster emanet olarak işletilsin ister iltizam olarak tasarruf edilsin mukataanın yöneticilerinde birtakım vasıfların olmasına dikkat edilmiştir. Öncelikle madenle ilgili işlere vakıf olmaları yanında güven telkin etmesine özen gösterilmiştir. Mukataanın dinamikleri olan madenciler, hizmetleri karşılığında en önemli imtiyazlardan vergi muafiyetine sahip olmuşlardır. Madencilerin mağdur edilmemesini dikkat edildiği gibi onlardan ötürü de madenin zarar görmemesine gayret edilmiştir.

⁶⁵ BOA. MAD. 2742, s.64.

⁶⁶ BOA. MAD. 2742, s.56.

⁶⁷ BOA. MAD. 2742, s.34 ; “... ma'den-i mezbûre ihrâc olunan bakır ve gümüş súb-ı mirîleri emin tarafından mirî için alındıktan sonra hasıl olan bakır ve gümüş ahere fûruht olmayub kadîmden olı geldiği üzre emine fûruht olunub 'inad ve muhâlefet itdirilmeye....” BOA. MAD. 2742, s.45.

Resim 1. Eski Gümüşhane - Canca

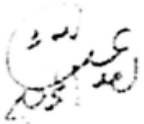

Resim 2. Eski Gümüşhane - Canca

ارصردو بقولنگه دوقوربه صلحا ارورکي مادام اوزنه
 اترج بائج املو دتوربو تا طفا سهنه اوتوز بئري ذوق اوجا
 اوربه صغلي اجه ارصردو کککجه له اولان ساقوکی ووه
 ورعه ادرنگه زرعه چايونه او کونورون امله چاي وکولان
 مفاطه سکن اوله سهنه يکوز بئري ذوق و ايلنج سهنه يکوز اتم بئري
 ذوق و ادرنج سهنه يکوز بئري ذوق ادرنج اوزنه کورد
 ورعه ادرنگه بائج املو ايلنج مفاطه يکوز بئري املو
 ساقوکی ادرنگه امله چاي ادرنگه اوله سهنه يکوز بئري
 ذوق و ايلنج سهنه اوتوز بئري ذوق و ادرنج سهنه
 ذوق طابع اولج اورن لرنگه يکوز بئري ووه حرو و ادر
 ورعه ادرنگه زاي املو ادرنگه صغلي اجه ادرنگه
 يادنج خطه ادرنگه وکرا ونگه امله چاي دتوربو تا طفا
 بئکوز ساقوکی زاي املو ادرنگه صغلي املو املو
 او ونا بئري ووه ووه ووه امله ونگه ذوق املو
 صغلي املو و قافوه بئري وکرا ذوق املو بئري
 سهنه چوبه بئري قافوه اوزنه املو و امله سهنه ادرنگه
 ريان ووه سهنه بئري سهنه املو بئري بئري
 ادرنگه بئري املو ووه قافوه املو املو املو

۱۰۴۵

Ek 1. BOA. MAD. 3458, s.47

